

**СЛОВО НА СТОРОЖІ ЮНИХ ДУШ
(ДО ПРОБЛЕМИ “КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТВО І СУЧАСНА ШКОЛА”)**

УДК 130.2 / 372.5

*Тетяна Біленко, доктор філософських наук, професор кафедри філософії
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

**СЛОВО НА СТОРОЖІ ЮНИХ ДУШ
(ДО ПРОБЛЕМИ “КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТВО І СУЧАСНА ШКОЛА”)**

У статті досліджено й проаналізовано проблему успішного національного виховання шкільної молоді на матеріалі кращих взірців красного письменства; основну увагу акцентовано на ролі художньої літератури у формуванні людини як громадянина України з притаманними йому моральними рисами та зацікавленнями, високою культурою праці й поведінки, шанобливим ставленням до художньої спадщини.

***Ключові слова:** національне виховання, красне письменство, художній твір, рецепція художнього слова.
Літ. 8.*

*Татьяна Беленко, доктор философских наук, профессор кафедры философии
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко*

**СЛОВО НА СТРАЖЕ ЮНЫХ ДУШ
(К ПРОБЛЕМЕ “ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА И СОВРЕМЕННАЯ ШКОЛА”)**

В статье исследована и проанализирована проблема успешного национального воспитания школьной молодежи на материале лучших образцов словесности; основное внимание акцентировано на роли художественной литературы в формировании человека как гражданина Украины с присущими ему нравственными чертами и интересами, высокой культурой труда и поведения, уважительным отношением к художественному наследию.

***Ключевые слова:** национальное воспитание, художественная литература, художественное произведение, рецепция художественного слова.*

*Tetyana Bilenko, Ph.D. (Philosophy)
Prof. of Philosophy Department
Drohobych State Pedagogical University
by I. Franko*

A WORD ON GUARD OF YOUNG SOULS

In the article investigated and analyzed the problem of successful National education of school youth on the best exemplar of writing. Paid attention to the role of fiction literature on forming a person as a citizen of Ukraine with the moral features and interest, high culture of labor and behavior, deference to artistic heritage.

***Keywords:** national education, work of art, reception of declamation.*

Постановка проблеми. Проблеми освітнього дискурсу в Україні особливо актуалізувалися наприкінці ХХ – на початку ХХІ, бо саме тепер вирішується доля демократії в державі, адже далі не може тривати ситуація розмаїтих велеречивих розмов без активних дій; ці дії треба цілеспрямовано орієнтувати на благо суспільства, а не купки можновладців. За наявності ідеологічної строкатості вельми складно прогнозувати вектори політичної взаємодії чи напруги, але залишається непорушною теза: врахувати об’єктивні інтереси суспільства і не звести його на манівці зможуть лише ті його верстви, які мають належну освіту, гуманістичні моральні засади і сильну волю. Необхідно виховувати нову інтелектуальну еліту, теоретично озброєну і духовно загартовану.

Виклад основного матеріалу. Для успішного національного виховання молоді їй

необхідно надати широкі можливості пізнання української історії, культури, традицій, звичаїв, мови, формування національної гідності. Цим повинно опікуватися все суспільство в розмаїтих структурних елементах, важливе місце серед яких належить школі. Учителі української мови і літератури при викладанні свого предмета мають невичерпний матеріальний та духовний потенціал у розв’язанні цього завдання, адже літературні джерела у більш чи менш досконалії естетичній формі можуть так художньо подати загальнолюдські духовні цінності, що вони будуть сприйняті як питомо національні (етнічні). На кожному історичному витку вічні істини своєрідно відображувались у національній словесності, карбувалися в пам’яті, зберігалися в переказах, думках, казках, піснях, із фольклору переходили до нових форм, фіксуючи унікально-національне розуміння довкілля та його вербальне відтворення.

СЛОВО НА СТОРОЖІ ЮНИХ ДУШ (ДО ПРОБЛЕМИ “КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТВО І СУЧАСНА ШКОЛА”)

Справжній художній твір є актом духовно-емоційного спілкування між людьми і водночас новим предметом, новим явищем, створеним людиною, пізнаним, відкритим нею. Функції комунікації, творення і пізнання властиві всім формам художньої діяльності. Література споріднена з наукою, особливо з суспільними її галузями і передовсім з історією, з педагогікою, психологією, філософією.

Іван Франко наголошував: “Тільки той писатель може нині мати якусь значення, хто має і вміє цілій освіченій людськості сказати якусь своє слово в тих великих питаннях, що ворущать її душею, та zarazом сказати те слово в такій формі, яка б найбільше відповідала його національній вдачі. І тільки такий писатель буде рівночасно зрозумілий і цікавий не тільки для своїх найближчих земляків, але й для цілого цивілізованого світу, бо всі знайдуть у його творах, хоч і яка була би незвичайна та оригінально-національна їх форма (візьмемо для приміру твори нашого Шевченка, англічанина Діккенса, американця Марка Твена, мадяра Міксата або чорногорця Йововича), ті самі чуття, сумніви, страждання, симпатії та антипатії, що становлять суть душі сучасного освіченого чоловіка” [8, т. 31, 34 – 35].

Художній твір – це не просто оповідь, у ньому є сюжет, зміст, персонажі, діалоги, які провадять ці персонажі, локальна і темпоральна специфіка, адже автор може завести читача до іншого місця, далекого від звичного, де вже відбувалися зустрічі... Або може з’явитися новий персонаж, про якого досі ніхто нічого не знав; тому виникає нова можливість, яка невідомо до чого провадить...

Нове покоління людей у суспільстві виховується не в ізоляції від суспільної практики і духовних процесів цілокупної громади, а саме в її плоті, у незліченних переплетеннях контактів, у перетині різновекторно спрямованих прагнень, бажань, симпатій і антипатій. Нові покоління дорослішають, засвоюючи соціальний досвід, а засвоєння соціального досвіду, тобто соціалізація особистості, відбувається не стільки в педагогічно організованому довірлі, скільки у найширшому соціальному просторі, під дією найближчого оточення, середовища ровесників, засобів масової інформації. В. Сухомлинський учив, що “правильна соціалізація ґрунтується на багатстві, ідейній повноцінності емоційного життя. Треба навчити дитину передусім відчувати й переживати. Почуття, переживання – це ніби малесенький магніт, закладений у дитячій свідомості, який притягує її до інших людей, робить її чутливішою, сприйнятливою до слів, повчань, ідей, настанов.

Розвинені почуття, висока емоційна культура – це, образно кажучи, абсолютний музичний слух моральної вихованості. Емоційно невихована, глуха до найтонших впливів дитина – це потенціальний егоїст” [7, 447].

Однією з ознак літературного процесу ХХ століття є посилення взаємодії між художніми творами та філософськими системами, наслідком чого є актуалізація інтелектуального, розмислового начала в літературі. Художня і філософська ідея діалогічно взаємодіють, відбиваючи стосунки різних верств, шарів і прошарків суспільства, аналіз земних реалій і високі поривання духу, які піднімають особистість над буденним, дають їй можливість геніально прозріти майбуття. І навчити сучасників – старші та нові покоління – життєво необхідної мудрості: вдячно використовувати віками набутий досвід великих баталій глобального масштабу чи найінтимніших особистих переживань. Література-як-філософія і теоретична філософія, породжені потребами духовного прогресу, взаємно віддзеркалюються і живлять одна одну, адже, згадаймо Гете:

Теорія... суха,

Та дерево життя завжди зелене...

Отже, красне письменство – це особливий спосіб філософування. Дуже важливо наголосити, що він характерний для української духовної традиції, яка завжди тяжіла не до вежі зі слонової кістки як оселі поета, а до нерозривності *його буття із буттям – радощами і болями – народу*. І засобом реалізації задуму є лише мова.

Художній твір – це вияв життєвих подій, відібраних і переосмислених автором, який не лише реалізує себе в творчості, але й подає власну версію стратегії персонажа, з яким може себе ідентифікувати як особистість або якого може пропонувати іншим як взірць для наслідування. Це також і вищий вияв духовних потенцій митця, його самоствердження. Для читача цей твір постає як нова *terra incognita*, якої фактично ніде нема: вона існує лише для читача. *Лише для читача*. І лише доти, доки цей хронотоп функціонує саме в такій системі і в такому структурному варіанті. Інший читач створює інший варіант духовної *terra incognita*, хай навіть складові будуть ті самі, адже його особистий емпіричний досвід неповторний, не зіставний із досвідом чужим. Тобто у контакті автора і читача виникає діалогічна *terra incognita*, властива лише для даної композиції.

Звідси висновок: слово, наповнене енергією серця і переживаннями душі поета (письменника), послане ним до читача чи слухача, фіксує лише

його, поетову, частину дороги до розуміння; друга частина повинна бути реалізована активними зусиллями реципієнта, а це залежить від багатьох обставин. Тут і об’єктивна соціальна реальність, і суб’єктивна екзистенція особистості, її морально-етична та світоглядна заангажованість.

Василь Сухомлинський наполягав, що шляхом до розкриття великих можливостей розуму є формування інтелектуальних потреб та інтересів, осяяних почуттям моральної гідності освіченої людини. Роль учителя тут не можна переоцінити, настільки вона значуща. “Зміст, спрямування, дієвість виховної роботи – все це великою мірою залежить від того, чим живе педагогічний колектив. Ніякими словами, ніякими повчаннями не пробудити жадоби знань у душах вихованців, якщо цієї жадоби немає в педагогічному колективі. Інтелектуальне багатство педагогічного колективу є тим фактором, завдяки якому в кожного вчителя є *свої вихованці* – вихованці в найглибшому розумінні, тобто його послідовники, люди, закохані в ту науку, яка стала його захопленням” [7, 221].

Отроцтво і юність – пора морального, ідейного, громадянського самоутвердження. В. Сухомлинський наголошує, що в цей період людина мусить *сама дати собі відповідь* на запитання: як жити? Якою людиною я маю стати? Позитивну відповідь на ці запитання юнак дістає тоді, коли громадянський ідеал, який ми прагнемо донести до юних душ нашими бесідами, стає привабливим для колективу і кожної особистості. Розповідь учителя-наставника про громадськість має бути стимулом для роздумів і шукань. Говорити про громадську красу й доблесть з юнацьким колективом треба так, щоб після бесіди кожному “захотілося ще більше заглибитися в свої думки, читати, знову й знову осмислювати, пізнавати найвищу мірку ідеального” [7, 447].

Твори красного письменства осмислюють соціально-культурні процеси в усій багатогранності життя, аналізують проблеми, що “переростають” кордони відображеної доби і набувають загальнолюдського звучання, протистоять спрощеному розумінню історії як прямолінійних й однобоких соціологічних схем. Це проблема добра і зла, слова і вчинку, правдивого і фальшивого свідчення про свій час, збереження історичної пам’яті як запоруки майбутнього нації, людства, спадкоємність прогресивних ідей, принципів народної моралі, естетики і т.д.” [4, 5].

Художнє слово митця – це виплід творчого процесу, воно несе на собі ознаки доби, *переплавлені* в тиглі палкого серця; воно може постати збудником подальшого творчого процесу, тепер уже в душі читача (слухача), котрий через

те слово долучається як до реалій буттєвості, так і до екзистенційної взаємодії зі своїми сучасниками. Якщо він буде лише споживачем художнього твору, це не вилється в творчий акт, буде лише вегетацією.

Ж.-П. Сартр говорив, що людина сама формує себе. Але це твердження не можна тлумачити буквально. Людина – це не що інше, як її проект самої себе. Людина, наполягає Сартр, існує лише настільки, наскільки себе здійснює. Вона являє собою не що інше, як власне життя. Людина не створена споконвічно, а творить себе, обираючи мораль, і під тиском обставин вона обирає якусь конкретну мораль. Оце “творення людиною самої себе” значною мірою відбувається під впливом текстів, які вона, обравши, читає чи слухає, тобто *під впливом слова, мовлення, у вербальному доквіллі*, коли інформація будь-якого змісту і спрямованості втручається в духовний світ людини і вносить до нього корективи [5, 336–337]. Трансляція знання в навчальному процесі – це не механічне переливання якихось відомостей із авторитетного джерела до свідомості учня, а багатогранний процес адаптації нових даних до наявного раніше знання. Ця адаптація ніколи не буває однозначною, бо складні психічні процеси у кожної людини специфічні, попри наявність загальних психологічних закономірностей. Нікому не вдається обчислити скільки – і яких – струн людської душі збуджує конкретне слово за одних обставин, і скільки – за інших, адже навіть грубо соматичні характеристики відіграють свою роль, що вже казати про тонку матерію духовного світу.

Слово у тексті (творі) є тією ланкою, котра з’єднує в цілісність духовні потенції автора і читача, адже один із них виклав те, що його боліло, а інший прагне це сприйняти. Згадана проблема широко обговорюється філософами, психологами, літераторами, культурологами упродовж віків, а наш час накладає на неї своєрідний відбиток. Багато праць досліджують природу творчості, особливості лабораторії митця, стан його душі, зв’язок раціо та містики, профанного і сакрального, а також здатність людини-читача “взяти” свідомістю чи душею зафіксований у слові зміст, наданий йому сенс. Від Платона та Аристотеля (зокрема, від його “Поетики”) через середньовічних мислителів до новочасних залишається вельми привабливою тема зв’язку слова поетичного чи риторичного із пересічною людиною, яка у повсякденному житті осмислює доквілля і створює власну картину світу.

Чого прагне автор художнього твору? Коли він пише твір, то викладає свої думки, вербалізує ідеї, сподівання, відкриває (або намагається приховати)

СЛОВО НА СТОРОЖІ ІЮНИХ ДУШ (ДО ПРОБЛЕМИ “КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТВО І СУЧАСНА ШКОЛА”)

свої тривоги та переконання. Але для нього це не лише процес самовиявлення і самоствердження: кожен художній твір невіддільний від діалогічного процесу, часто він для автора є сповіддю. Чого б не прагнув митець, він не може вилучити себе із соціального довкілля: свідомо чи несвідомо він кличе читача до активності, яка може бути душевно-реальною чи душевно віртуальною. Від читача вимагається повільного, вдумливого читання творів, саме повільного, бо інакше буде ковзання поверхнею, яке не зачіпає душі.

Наголосимо ще раз: винятково важливу роль у виховному процесі мають твори красного письменства. Зокрема не можна переоцінити видатну креативну природу художнього слова Івана Франка. Поняття креативності зазвичай асоціюється із проявами якоїсь вищої субстанції, але мене цікавить та творча потенція мовленого (чи написаного) слова, котра спонукає *появу* – маніфестацію – *думки і чину*, в такий спосіб породжуючи активність мислячого і свідомого суб'єкта, слово до чогось закликає, щось забороняє, застерігає, пояснює, обіцяє, пропонує співпрацю або провокує неприйняття, протистояння, малює перспективу тощо. Знаний вислів Івана Франка “Учителем школа стоїть” неначе акумулює ті сподівання, які суспільним поступом покладені на цю важливу діючу особу. Адже вона повинна бути не сліпим знаряддям ладних структур, а творчим чинником, здатним пробудити душу вихованців, розвинути у них громадянське світовідчуття і світосприймання, налаштувати на діяльність для блага народу.

Вербальне забезпечення навчально-виховного процесу реалізується значною мірою через вивчення творів красного письменства для оволодіння програмовими курсами і для духовного гартування молоді. Інтелектуальна еліта, яку гідно репрезентують українські поети і прозаїки, зокрема Іван Франко та його сучасники, активно в цьому задіяна. Ми повинні бути зваженими й обережними, послуговуючись їхніми творами в актуальному державотворенні (а піклування про молодь – його складова), адже тут постійно наявна небезпека додати щось від себе улюбленому авторові, аналізуючи його спадок.

Правдивий професіоналізм учителя, широка ерудиція і досконале знання матеріалу можуть іноді проявитися як негативний чинник педагогічної діяльності. Вихований на кращих зразках творів вітчизняного і світового красного письменства, вчитель мимоволі в думках “підтягує” своїх вихованців до свого рівня, не завжди враховуючи, що в них сформувалася нова парадигма цінностей, далеких від національної

ментальності. Учителя може здивувати той факт, що учням важко зануритися у пропонований ним світ “Маленького грішника”, збагнути “Грицеву шкільну науку” чи проблеми малого Мирона. А їм дійсно важко, вони мають зовсім інший життєвий світ і власний досвід.

Нинішній школяр – чи малий, чи великий – оточений новітніми досягненнями цивілізації, яка відкриває перед ним широкий світовий простір і водночас налаштовує на *заковтування* наявного в суспільстві знання, на споглядання-споживання, а не на пошук.

Учитель – наш сучасник – повинен до душі свого вихованця “продертися” (прорватися? проникнути? увійти?) *словом* через мур яскравих мальовничих образів віртуального світу, в якому учневі затишно, комфортно. Школа суверенної України у виховному процесі має уважно і ретельно осмислювати минувшину і гартувати молоду парость на засадах загальнолюдських та етнонаціональних духовних скарбів.

Не завжди неуспіх навчального процесу є наслідком недолугості вчителя. Треба ще з боку аудиторії (класу, групи) відповідного налаштування *на працю*, а не на розвагу, *на творчість*. Василь Сухомлинський називав творчістю діяльність, у яку людина немовби вносить частинку своєї душі, і душа стає тим багатшою, чим більшим є той внесок. “Творчість – це незримі ниточки, які об'єднують серця... Можливості для творчості безмежні. Шкільна творчість починається із слова...” [7, 507].

Варто пам'ятати, що художній твір – це передовсім слово, але слово не абстрактне, сухе, мертве; воно наповнене енергією митця, яка ніколи не буває однозначною, бо вливається у твір тоді, коли автор може перебувати в піднесеному чи пригніченому стані душі. До читача (в нашому дослідженні – передовсім студента чи учня школи, байдуже, початкової або середньої) це слово часто доходить через посередництво вчителя, оформлене його (вчителя) емоціями та раціо. Але й сам учень – створіння унікальне, неповторне, і ця неповторність вислизає з уваги наставників.

Художня література є тією складовою духовного життя суспільства, яка постає виявом вільного духу, коли людське ество підноситься над буденність, вириваючи із лабет необхідності. Незліченні скарби художньої літератури часто залишаються незатребуваними, існують паралельно для незліченного огрому людності, бо остання не долучена до тих скарбів і свій хронотоп заповнює квазіцінностями, женеться за “модю”, запозиченою від чужинців. Якщо слово художнього твору здатне збудити, актуалізувати

**СЛОВО НА СТОРОЖИЮНИХ ДУШ
(ДО ПРОБЛЕМИ “КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТВО І СУЧАСНА ШКОЛА”)**

емоційний пласт у душі реципієнта, воно провадить читача до катарсичного очищення. Чи це залежить від самого слова та від уміння автора вдало вжити його? Ні, для цього ще потрібна *здатність душі* відгукнутися на те слово.

Висновки. Розмову про красне письменство і школу мені хочеться завершити такою тезою: *“Художня література в школі відіграє велику роль у вихованні людини як громадянина України з притаманними йому мораллю та інтересами, високою культурою праці й поведінки. Вона володіє великою силою емоційного впливу на національне виховання, яке становить найважливіший фактор формування особи. Своїми, притаманними саме їй засобами, література сприяє вихованню у кожній молодій людині потреби в праці, що є завданням першорядної економічної і моральної значущості, її місце на передньому краї у здійсненні зрелих вимог до морально-естетичного виховання молоді, формування її духовного світу, національної самосвідомості. Сучасна школа орієнтується на значне поліпшення художньої освіти й естетичного виховання учнів, у чому можливості шкільного предмета літератури особливо великі – і пізнавальні, і виховні”*. **ХОЧЕТЬСЯ ЗАВЕРШИТИ.** Але так не зроблю, бо це не правда. Усе сказане тут – зі сфери бажаного, а не дійсного. *Так би мало бути, утім є не так.*

Художня література в школі дуже часто входить в конфлікт із реаліями життя. Беручи за основу класичну літературу, учитель орієнтує на гуманістичні засади комунікативної діяльності, а до класу чи групи приходять учні з таким життєвим досвідом, що спрямовує їх на зовсім інші цінності. Школа – це не безлюдний острів. Художня література у двобій контексту шкільного і позашкільного життя постає як новачок на рингу з боксером-чемпіоном. Скарби художньої

літератури у наш час потребують особливо дбайливого захисту перед потужними конкурентами – естрадою (на жаль, часто низькопробною, що пропагує чужий дух і надсаджує антигуманність), потоком зарубіжної кінопродукції з культом насильства і брутальності, Інтернетом, звідки можна одержати докладну інформацію про розмаїті вияви спотворення духу і тіла. Тому залишається актуальною розробка методики захисту впливу слова красного письменства на юну душу сучасника (та і старших, не лише учнівської молоді), адже заборони нічого доброго не дадуть. Вихід можна знайти саме у долученні всіх учнів до активної творчої роботи на різних рівнях, коли шкала цінностей має своїм вектором працю.

1. Аристотель. *Поетика / Сочинения в 4-х томах. Т. 4. IX.* – М.: Мисль, 1978.

2. Гегель Г.В.Ф. *Лекції по естетике. В 2-х тт.* – Т. 1; Т. 2. – СПб.: Наука, 1999. – 593 с.

3. *Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. Т. 1.* – Львів: репринтне перевидання в Україні, 1993.

4. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. *Мова і нація.* – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1994.

5. Сартр Жан Поль. *Моя перемога є часто вербальною і я завдячую їй багатством виразів // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* – Львів: Літопис, 1996. – С. 243 – 260.

6. Сухомлинський В.О. *Розмова з молодим директором // Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти томах. Т.4.* – К.: Рад. школа, 1997. – 393 – 626.

7. Сухомлинський В.О. *Шкільний колектив. Принципи його виховання // Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. Т. 1.* – К.: Рад. школа, 1997. – 403 – 637.

8. Франко І. *Зібрання творів: У 50-ти т.* – К.: Наук. думка, 1976 – 1983.

Стаття надійшла до редакції 28.02.2013

“Його геній розрісся, як дерево, простягнувши крону над віками”.

Каміла, Румунія

“Поці б'ються серця людей, звучатиме і голос Шевченка”.

Хікмет, Шуреччина

